

УДК 343.98

*Р. Л. Степанюк***ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК ДЛЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Постановка проблеми. Масштабні реформи у правоохоронній сфері, що втілюються сьогодні в Україні, разом із позитивними мають і негативні наслідки, зокрема зростання рівня злочинності з одночасним зниженням ефективності діяльності органів правопорядку та суду щодо протидії кримінальним правопорушенням. Тому перед криміналістичною наукою постають нові завдання, пов'язані із розробленням і впровадженням у практику дієвих рекомендацій із розслідування різних видів і груп злочинів.

Одним із порівняно нових напрямів наукових досліджень у галузі криміналістичної методики є створення рекомендацій не тільки щодо досудового розслідування окремих видів злочинів, а і їх судового розгляду. Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку із суттєвою трансформацією вітчизняного кримінального процесу в напрямі відходу від розшукової його моделі до змагальної. Тому виникає низка проблем, без вирішення яких навряд чи буде можливим активний розвиток відповідної сфери науково-дослідної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблема розвитку криміналістичних рекомендацій для суду досліджувалась багатьма вченими-криміналістами, у тому числі українськими авторами: Л.Є. Ароцкером, В.І. Алексейчук, В.І. Бояровим, М.Й. Вільгушинським, І.І. Когутичем, І.І. Котюком, Н.І. Клименко, В.Т. Нором, В.В. Тіщенком, В.А. Журавлем, В.Ю. Шепітьком, Б.В. Щуром та іншими. Аналіз останніх тенденцій у цьому напрямі дає підстави стверджувати, що науковці розробили досить цікаві пропозиції щодо поняття методики судового розгляду, її завдань, структури, співвідношення з методикою досудового розслідування окремих видів злочинів. Проте залишається й низка принципово важливих дискусійних питань, які поки що не дають змоги стверджувати про повну готовність теоретичної бази для формування конкретного прикладного наукового продукту – безпосередньо окремих методик судового розгляду.

Мета статті – розглянути основні тенденції розвитку криміналістичної методики в напрямі наукового забезпечення судового провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема формування «судового» напрямку в криміналістичних дослідженнях поставлена за ра-

дянських часів [1–2]. Ще тоді А.В. Ципкін зазначав, що радянська криміналістика не повинна розглядатись вузько як «керівництво для слідчих», як «система прийомів попереднього слідства». Вона є важливою й там, де має місце в судовій обстановці збирання, перевірка й оцінювання доказів, і навіть там, де проводиться касаційний і наглядовий контроль цієї роботи, тобто протягом усього кримінального процесу [2, с. 46]. Проте в той період значного поширення зазначений підхід не набув, оскільки в умовах інквізиційного кримінального процесу тоталітарної держави роль суду в установленні фактичних обставин справи була формальною й, незважаючи на наявність у кримінально-процесуальному законодавстві стадії судового слідства, фактично полягала в перевірці та затвердженні висновків слідчого і прокурора. Відповідно, не було практичної потреби в застосуванні наукових засобів і методів у судових стадіях кримінального процесу.

У пострадянський період наукові пошуки в цьому напрямі значно активізувались. Зокрема, сформульовано конкретні пропозиції щодо тактики судового слідства [3–4]. Можна навести й приклади спроб формування методико-криміналістичних рекомендацій для судового розгляду [5]. Якщо щодо актуальності та практичної користі розвитку тактики судових дій суттєвих заперечень, на нашу думку, бути не може, то питання формування окремих методик судового розгляду видається дискусійним.

Активна розробка й упровадження методико-криміналістичних рекомендацій для суду ведеться російськими криміналістами [5–7]. Хоча й там спостерігається плюралізм думок із цього приводу. Наприклад, на думку О.Я. Баєва, не може бути тактики судді, а є лише тактика державного обвинувача та захисника [8, с. 72]. Розбіжності в поглядах із цього питання, очевидно, пов'язані з різним баченням ролі суду в ініціативному збиранні доказів під час судового провадження. Тому, говорячи про перспективи створення криміналістичних методик судового розгляду, передусім варто визначитись із адресатом відповідних рекомендацій, що безпосередньо впливає на їх зміст. Якщо для методики досудового розслідування – це слідчий, то щодо судового розгляду думки різняться. У зв'язку з цим В.А. Журавель серед проблем побудови теоретичних засад методик судового розгляду цілком слушно називає необхідність визначити суб'єктний склад споживачів криміналістичних методичних рекомендацій. Якщо окремі методики розслідування спрямовані тільки одному адресатові – слідчому, то питання про споживачів методик судового розгляду кримінальних справ – судді, прокурори, професійні захисники чи всі разом, залишається не вирішеним [9, с. 40].

Загалом із зазначеного питання у вітчизняних наукових дослідженнях єдиної позиції поки що не вироблено. Спостерігається певна суперечливість у визначенні загального поняття методики судового розгляду та підходах до диференціації відповідних окремих методик.

Так, І.І. Когутич вважає, що є всі підстави вести мову й про методики діяльності суб'єктів у кримінальному провадженні (методику суду, методику підтримання державного обвинувачення, методику професійного захисту), і про окремі методики судового розгляду кримінальних справ певних категорій

(окремі методики судового розгляду кримінальних справ щодо окремих видів (груп) злочинів), аналогічно окремі методики підтримання державного обвинувачення й методики професійного захисту. У свою чергу, під методикою судового розгляду автор розуміє складову частину криміналістичної методики як розділу науки криміналістики [10, с. 340].

В.І. Алексеїчук пропонує визначити криміналістичну методику судового розгляду в кримінальному провадженні як систему наукових положень і науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення діяльності сторін кримінального провадження й суду під час судового розгляду за певними видами (категоріями) злочинів, спрямованої на дослідження, перевірку й оцінювання представлених доказів, з'ясування причин розбіжностей у наявній інформації, встановлення (доведення) винуватості (невинуватості) обвинуваченого і призначення справедливого й оптимального покарання винному [11, с. 176–177]. Із такого визначення можна припустити, що вчена допускає можливість вміщення до змісту однієї окремої методики рекомендацій і для сторін обвинувачення та захисту, і для суду. Це видається спірним, зважаючи на відмінність у процесуальних можливостях, тактичних завданнях цих суб'єктів і, відповідно, доступних засобах їх вирішення.

Загалом диференціація поряд із методикою розслідування «методики судового розгляду» як окремої складової частини криміналістичної методики виглядає не зовсім доречною. Це можна пояснити й неточністю термінології, і невизначеністю обсягу та змісту окремих криміналістичних методик для суду.

Стосовно термінології, на нашу думку, оскільки судовий розгляд за чинним кримінальним процесуальним законодавством (глава 28 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) є окремою стадією кримінального провадження, яку здійснює суд (суддя), то застосування терміна «методика судового розгляду» може бути обґрунтованим лише щодо цього адресата й відповідної стадії. Проте в такому разі виникають питання щодо практичної потреби озброєння суддів цілими комплексами криміналістичних рекомендацій із проведення судового розгляду, адже в змагальному кримінальному процесі активність суду в збиранні доказів є обмеженою. Він має зберігати неупередженість і безсторонність і лише сприяти сторонам у реалізації їхніх процесуальних прав і виконанні обов'язків. Суд є активним в оцінюванні доказів, фактично здійснює процесуальне керівництво в стадії судового розгляду, проте не зобов'язаний самостійно збирати докази з метою розв'язання справи. Відповідно, суворою процесуальною регламентацією судового провадження значно обмежені й можливості ініціативної діяльності суду в здійсненні пошукових заходів організаційного й тактичного характеру. Крім того, варто пам'ятати, що чинним законодавством визначено межі судового розгляду, до яких, за загальним правилом, належать межі висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта (ч. 1 ст. 337 КПК України). Отже, порівняно зі слідчим, суд має значно менше можливостей у проведенні самостійного пошуку доказової та орієнтувальної інформації у справі.

Загалом питання активності суду в змагальному кримінальному судочинстві залишається дискусійним у процесуальній науці. Але вважаємо цілком

правильними зауваження дослідників, що надмірна активність суду перетворює його на одну зі сторін процесу, змусить виконувати або функцію обвинувачення, або захисту, що є неприпустимим [12, с. 17]. За чинним КПК України, суд наділений відносно пасивною роллю в доказуванні, в якій, на відміну від відносно активної моделі, що існувала раніше, він має тільки деякі елементи активності, які виявляються у праві збирати фактичні дані лише для перевірки належності й допустимості доказів, наданих сторонами, для встановлення точних даних щодо підсудного [13, с. 134]. Тому видається, що доцільніше ставити питання про розробку окремих криміналістичних рекомендацій з організації проведення судового розгляду, тактики проведення окремих судових дій, але не про комплекси методичних рекомендацій для суду щодо судового розгляду різних видів і груп злочинів.

Загалом же назва напряму методико-криміналістичного забезпечення кримінального провадження в суді, на нашу думку, має стосуватись усіх судових стадій кримінального процесу. Тобто галузь застосування криміналістичної методики має бути розширена на все судове провадження в першій інстанції. Тому варто вести мову не про окремі методики досудового розслідування та судового розгляду, а про новий зміст методико-криміналістичних рекомендацій в умовах функціонування змагального кримінального судочинства європейського типу.

Отже, нові підходи до визначення криміналістичної методики як розділу науки криміналістики мають розроблятися з урахуванням як досудових, так і судових стадій кримінального процесу. Водночас сутність і зміст окремих криміналістичних методик доцільно уточнити в напрямі визначення їх споживача та наповнення рекомендаціями щодо діяльності в судовому провадженні. У такому сенсі можуть бути створені окремі криміналістичні методики для сторін кримінального провадження, тоді як суду цілком достатньо загальних рекомендацій щодо тактики судових дій.

Отже, стосовно сторін кримінального провадження дійсно можна вести мову про можливість формування методико-криміналістичних рекомендацій щодо виконання своїх функцій у судових стадіях кримінального процесу. Проте мова йде вже не про методику судового розгляду, а про рекомендації з підтримання державного обвинувачення в суді та рекомендації щодо здійснення професійного захисту в суді.

Сучасні українські розробки в галузі криміналістичної методики, що враховують стадію судового розгляду кримінальної справи, нерідко вміщують одночасно рекомендації й щодо досудового розслідування, і щодо судового розгляду за певними категоріями злочинів [14]. Тобто формуються не повноцінні «судові методики», а лише деякі рекомендації, що стосуються специфіки розгляду справи в суді першої інстанції. Такий підхід можна пояснити специфікою чинного вітчизняного кримінального процесу, який, визначивши слідчого та прокурора представниками сторони обвинувачення, значно обмежує процесуальну самостійність першого, передбачає процесуальне керівництво досудовим розслідуванням з боку прокурора. Тобто слідчий сьогодні фактично перетворився в помічника прокурора, який повністю залежить у здійсненні

досудового розслідування від останнього. Отже, методичні рекомендації для прокурора з підтримання обвинувачення в суді стають вагомим доповненням до методики досудового розслідування відповідної категорії злочину. Тому й межі традиційних методик розслідування окремих видів злочинів іноді намагаються розширити шляхом включення до їх структури рекомендацій із підтримання державного обвинувачення в суді.

Що стосується методичних рекомендацій для сторони захисту, то вирішувати питання також доцільно враховуючи й досудові, і судові стадії кримінального провадження. Цей напрям у криміналістичній науці, незважаючи на наявність окремих ґрунтовних праць, залишається малорозвиненим. Загалом питання доцільності створення криміналістичних методик здійснення професійного захисту за різними категоріями злочинів тісно пов'язане з вирішенням загальної проблеми розвитку напряму науки криміналістики «для захисника». Проте, на нашу думку, ставити питання про окрему методику здійснення професійного захисту в суді, ігноруючи стадію досудового розслідування, знову ж таки неправильно.

У запровадженій із 2012 року новій моделі кримінального процесу України зроблено спробу розширити роль захисника на досудовому розслідуванні особливо в аспекті збирання й надання доказів. Не беремось оцінювати, наскільки вдалося забезпечити баланс процесуальних можливостей сторін обвинувачення й захисту на цій стадії кримінального провадження. Проте очевидним видається розширення процесуальних прав захисника, який, на відміну від попереднього КПК України, має право не тільки бути присутнім, а й брати участь у проведенні процесуальних дій, самостійно збирати й подавати докази тощо. Тому під час створення окремих методик професійного захисту від кримінального переслідування мають бути враховані як досудові, так і судові стадії кримінального процесу.

Підсумовуючи викладене, можна дійти деяких висновків.

Сфера застосування криміналістичної методики як розділу науки криміналістики має бути поширена не тільки на досудове розслідування, а й на судове провадження. Проте питання щодо формування окремих криміналістичних методик судового розгляду кримінальних справ за різними категоріями злочинів має бути вирішене не шляхом розроблення безлічі різноманітних рекомендацій для суду, прокурора, сторони захисту, а через створення методичних комплексів, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності відповідних суб'єктів, передусім сторін кримінального провадження.

Видається, що у зв'язку з обмеженою активністю суду в змагальному кримінальному процесі немає потреби у створенні окремих методик судового провадження, адресованих судді (суду). У цьому напрямі цілком достатньо загальних тактичних рекомендацій щодо проведення окремих судово-слідчих дій.

У свою чергу, до змісту окремої криміналістичної методики розслідування злочинів можна включити розділ щодо особливостей підтримання державного обвинувачення в суді за відповідним видом кримінальних правопорушень. Проте остаточне вирішення цього питання буде можливим у

випадку належної процесуальної регламентації щодо функцій прокурора в кримінальному провадженні. Якщо буде відновлено реальну процесуальну самостійність слідчого, зменшено вплив прокурора на цій стадії, можливо, виникне потреба у виробленні окремих методик підтримання державного обвинувачення в суді.

Що стосується методико-криміналістичного забезпечення діяльності професійних захисників, то питання має вирішуватись разом із розширенням предмета й завдань науки криміналістики. У межах розвитку криміналістичних знань для захисника розвиватиметься й потреба у створенні методик здійснення професійного захисту від кримінального переслідування за певними категоріями злочинів. Вони мають охоплювати як досудові, так і судові стадії кримінального провадження.

Загалом же питання щодо доцільності формування криміналістичних методик здійснення судового провадження за окремими видами і групами злочинів залишається дискусійним, потребує додаткових обговорень і, що головне, проведення експериментів, спрямованих на створення й апробацію пробних прикладів таких комплексів, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Література

1. Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел / Л.Е. Ароцкер. – М. : Юрид. лит., 1964. – 223 с.
2. Цыпкин А. Судебное следствие и криминалистика / А. Цыпкин // Социалистическая законность. – 1938. – № 12. – С. 44–46.
3. Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : [монографія] / М.Й. Вільгушинський ; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2010. – 168 с.
4. Когутич І.І. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : [наук.-практ. посібник] / І.І. Когутич, В.Т. Нор. – Львів, К. : Тріада плюс, Алерта, 2011. – 428 с.
5. Корчагин А.А. Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблемы теории и практики) : [монография] / А.А. Корчагин ; под научн. ред. проф. В.К. Гавло. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 512 с.
6. Кобылинская С.В. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства уголовных дел в суде первой инстанции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.В. Кобылинская. – Краснодар, 2009. – 25 с.
7. Симак А.И. Криминалистическое обеспечение судебного следствия по уголовным делам в суде первой инстанции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / А.И. Симак. – Ростов-на-Дону, 2013. – 26 с.
8. Баев О.Я. Роль суда в уголовно-процессуальном исследовании преступлений на этапе судебного следствия / О.Я. Баев // Практическое законоискусство. – 2007. – № 1. – С. 72.
9. Журавель В.А. К вопросу о частных криминалистических методиках судебного рассмотрения уголовных дел / В.А. Журавель // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : материалы Междунар. научн.-практ. конфер. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине», 25–26 марта 2011 г. : в 2 т. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2011. – С. 39–41.
10. Когутич І. Поняття і місце методики підтримання державного обвинувачення в суді в системі криміналістики / І. Когутич // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2014. – Вип. 59. – С. 334–342.
11. Алексейчук В.І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність і завдання / В.І. Алексейчук // Проблеми законності : зб. наук.

праць / відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – Вип. 130. – С. 169–179.

12. Плашевская А.А. Собрание судом доказательств при рассмотрении дела по первой инстанции в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Плашевская. – Томск, 2006. – 27 с.

13. Шевчук М.І. Власна ініціатива суду щодо дослідження доказів під час судового розгляду кримінальної справи / М.І. Шевчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-3. – Т. 2. – С. 130–135.

14. Федорова О.Ф. Особливості розслідування і розгляду у суді кримінальних справ щодо вбивств новонароджених дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.Ф. Федорова. – Донецьк, 2014. – 20 с.

А н о т а ц і я

Степанюк Р. Л. Проблеми формування окремих криміналістичних методик для судового провадження. – Стаття.

У статті розглянуто основні тенденції розвитку криміналістичної методики в напрямі наукового забезпечення судового провадження. Констатовано плюралізм думок щодо споживачів методико-криміналістичних рекомендацій для судового розгляду, що негативно впливає на можливості диференціації відповідних окремих криміналістичних методик, визначення їх структури і змісту. Обґрунтовано недоцільність формування окремих методик для суду в умовах змагального судочинства. Щодо сторін кримінального провадження запропоновано формувати методичні рекомендації з підтримання державного обвинувачення в суді в межах окремих методик розслідування, для чого доцільно розширити предметну сферу застосування останніх. У свою чергу, методики здійснення професійного захисту від кримінального обвинувачення доцільно створювати з урахуванням як досудових, так і судових стадій кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, судове провадження, криміналістична методика, досудове розслідування, судовий розгляд.

А н н о т а ц і я

Степанюк Р. Л. Проблемы формирования частных криминалистических методик для судебного производства. – Стаття.

В статье рассмотрены основные тенденции развития криминалистической методики в направлении научного обеспечения судебных стадий уголовного судопроизводства. Констатирован плюрализм мнений относительно потребителей методико-криминалистических рекомендаций для судебного разбирательства, что отрицательно влияет на возможности дифференциации соответствующих частных криминалистических методик, определения их структуры и содержания. Обоснована нецелесообразность формирования частных методик судебного рассмотрения уголовных дел в условиях состязательного судопроизводства в связи с ограниченной активностью суда в собирании доказательств. Поэтому в данной сфере предложено ограничиться тактическими рекомендациями по проведению процессуальных действий. Относительно сторон уголовного производства представляется целесообразным создание методико-криминалистических рекомендаций по поддержанию государственного обвинения в суде в структуре отдельных методик расследования, для чего следует расширить предметную сферу применения последних. В свою очередь, методики осуществления профессиональной защиты от уголовного обвинения по различным категориям преступлений предложено разрабатывать с учетом как досудебных, так и судебных стадий уголовного судопроизводства. Подчеркнута перспективность разработки и практической апробации пробных примеров криминалистических методических рекомендаций, ориентированных на судебное производство по отдельным видам и группам преступлений.

Ключевые слова: уголовное производство, судебное разбирательство, криминалистическая методика, досудебное расследование, судебное разбирательство.

S u m m a r y

Stepaniuc R. L. Problems of the formation of separate criminalistic methods for trial. – Article.

There are considered main tendencies of development of criminalistic methodology on going to scientific provision of judicial stages of criminal proceedings. There is established pluralism of opinions about methodical and criminalistic recommendations for trial. That fact affects adversely the possibilities of differentiation of the relevant private criminalistic methods, their structure and content. The author grounds pointlessness of forming of separate methods of judicial consideration of criminal cases in the conditions of adversarial proceedings because of the limited activity of the court in collecting evidence. Therefore, in this field, the author suggested to be confined to tactical recommendations for conducting procedural actions. As for the parties of criminal proceedings, it seems reasonable to create methodological recommendations for the maintenance of public prosecution in court in the structure of individual investigative methods, for which it is necessary to expand the scope of application. In turn, the methods for the implementation of professional defense against criminal charges for various categories of crimes are proposed to be developed taking into account both pre-trial and judicial stages of criminal proceedings. The author underlines the perspectives of development and practical testing of trial examples of criminalistic methodological recommendations focused on judicial proceedings on certain types and groups of crimes.

Key words: criminal proceedings, judicial proceedings, criminalistic methods, pre-trial investigation, trial.